

# O všeobecných zákonech umu zvláště<sup>1</sup>

Antonín Marek

## §29

O ponětích a pojmech a jejich vznikání

Ponětí nebo pojem jest představa, která spolu pojímá několik představ spojených jím v jednotu.

## §30

První otázka, která se naskýtá, jest: Kterak se plodí ponětí? Ponětí jest odplemeněný pomysl a bývá plozeno příčiněním našeho umu. Příkladem působení našeho umu při takém odplozování budiž následující případnost. Chtěli-li bychom, vidouce jedli, jabloň, dub atd., z různých názorů odtvorit sobě pojem *strom*, který by byl všem těm názorům obecný, tehdy budeme pozorovati těchto názorů, abychom je a jejich částečné představy, které jmenujeme *znaky* (Merkmale), náležitě osvědomili; pak dlužno je srovnati vespolek, aby se vidělo, v čem se shodují a v čem se liší, což sluj *přemítáním*; potom potřebí odtáhnouti se toho, v čem jsou lišni, totiž rozličnosti v listech, kůře, kmenu atd., a opačně to, v čem se shodují, vytyčiti a osvědomiti sobě, totiž že jsou strojití hmotové, majíce větve, kořeny atd. Ku posledu ať se tyto vytyčené a odtažené představy (znaky) spojí v jednu představu, jestli jich několik, z čehož povstává ponětí *strom*.

## §31

Naše prvotná ponětí pošla patrně z názorů; druhostranně se příti ale nelze, že nejenom z pouhých názorů, alébrž se i z jiných již nabytých ponětí plodí. Srovnáme-li n. p. pojmy: *lev*, *vlk*, *liška* atd. vespolek a odloučíme-li znaky, v kterých se tyto pojmy liší, sňavše shodné znaky, tehdy obdržíme pojem *dravého, čtvernohého zvířete*, který bezprostředně z oněch pojmů pošel.

## §32

Z některého událého ponětí, mnohé znaky majícího, vypouštěním jednoho neb více znaků opět nové ponětí může býti vzděláno, n. p. z ponětí *dravé čtvernohé zvíře* vypouštěním znaku *čtvernohé* mohu dojíti ponětí *dravé zvíře*. To sluje *odtahování logické* (abstractio logica).

Rozeznávati sluší odtahovati se čeho (abstrahere ab aliquo) a odtahovati něco (abstrahere aliquid). Ono vyznamenává vypouštění představy; n. p. odmísili jsme, spatřuje duby, jedle, jabloně atd., to, co v nich jest rozdílného, tehdy se toho odtahují, pouštím

mimo sebe, a co mají v sobě obecného, to odtahuji k mysli a svědomosti, když si přivádím, totiž že mají kůru, kořeny, větve atd., z čehož nabývám ponětí stromu.

## §33

Čtvero tedy věcí jest potřebno ke zplození nějakého ponětí. 1) Srovnání několika představ v mysli. 2) Odmístění všeho toho, což mají společného. 3) Odtazení se všeho toho, co jest v nich rozdílné. 4) Sbor odmišlených znaků v jednu představu.

## §34

Zplozený pojem musí přináležeti a příslužeti všem těm představám, z nichž pošel; n. p. ponětí *člověk* musí příslužeti Vítu, Zdeňku, Hronu atd.

## §35

Z hotového ponětí, tvoře vypouštěním některého znaku opět nové ponětí, mohu pokračovati ve vypouštění vždy dále a dále, až přijdu k takovému pojmu, z něhož nelze více vypouštět: takový pojem žádných znaků více nemající byl by nejvyšší. – Naproti tomu bych opět mohl také *sestupovati* a vždy přičiňováním nových znaků ploditi nová ponětí, v čemž lze nekonečně pokračovati.

## §36

Všeliké pojmy z názorů zplozené slují *podané* (conceptus dati), také *odtažené* (abstracti), jsouce rozličné od pojmů *učiněných* (conceptus factitii), které povstávají spojením několika obraných znaků, n. p. člověk, rostlina, strom jsou dané pojmy, naproti tomu ponětí pravého úhlu jest ponětí učiněné. Toto působení mysli jmenuje se *složení logické* (compositio logica).

## §37

Tvoření pojmů stává se úsudkem; neboť odloučené znaky, z nichž tvořím ponětí, přikládají se jakožto *přísudek* (praedicatum) jednakým představám.

## §38

O znacích pojmů

*Znak* (Merkmal) jest částečná představa, dle které se rozeznává jeden pojem od druhého, n. p. v ponětí *člověk* jsou znaky: *živočich a rozumný*. Jeden každý pojem se může státi znakem jiného pojmu, a všeliký znak není nic jiného nežli pojem a představa, a mysliti není nic jiného, nežli představovati sobě skrze znaky.

## §39

Všeliká představa může míti tento čtverý pohled, buď se táži, ku kolika předmětům se vztahuje, a tu ji povahuji dle *kolikosti* (quantitas), a nebo jaké má vlastnosti, a to sluje *jakost* (qualitas), v jaké srovnalosti stojí s jinými představami, a to sluje *potaha* (relatio), anebo v jaké poměře stojí s myslí, a tomu vzdějme *způsobovost* (modalitas).

## §40

Dle *kolikosti* rozvrhují se znaky v *osoblivé* (eigenthümliche) a obecné (gemeinsame). Osoblivý znak jest, když jedno přísluší jedinému předmětu, n. p. svatý jest osoblivý znak Boha. Obecný jest znak, když přísluší mnohým předmětům; n. p. znak *živočich* přísluší psům, kočkám, hadům atd.

## §41

Dle *jakosti* dělíme znaky v *tvrdící* (bejahend) a *zapírací* (verneinend). Znak tvrdící jest ten, kterým se něco skutečně *klade*, n. p. červený, zapírací jest ten, kterým se vypovídá, že předmětu něco nepřináleží, n. p. nesmrtelný. Zde se ale jedná jenom o záporu logickém, a nikoli o záporu věcném; logický zápor může sice někdy státi se záporem věcným, n. p. *nesvatý*; ale někdy bývá logický zápor věcné tvrzení, n. p. nesmrtelný. *Smrtelný* jest po logicku tvrzení, ale v samé věci jest zápor; a *nesmrtelný* byl by logický zápor, ale věci jest tvrzení.

## §42

Dle potahy jsou znaky 1) buď *vnitřní*, když přísluší předmětu samostatnému, n. p. rozumný; buď *vnější* (zevnitřní), když se mu připisují z ohledu jiných předmětů, n. p. znak *syn*. Vnější znaky znějí také *potážití*, nebo *potahy* (relationes, Verhältnissmerkmale). 2) Znaky, jsouce považovány mezi sebou, mohou být *seřaděné* (téřadné, souřadné, coordinatus). Seřaděné znaky jsou, které pospolu vzati vynášejí nějaký pojem, n. p. *živočich* a *rozumný* jsou seřaděné znaky člověka. Sejmeme-li je všechny v jedno, učiní se *skopení* (aggregatum), z něhož se rodí *celkost* (totalitas) pojmů. Tato celkost však není u všech ponětí možná, dokonce u těch, jichžto nabýváme ze zkušenosti; n. p. u zlata nemůžeme se honositi, že již známe všechny seřaděné znaky. Podřaděné znaky jsou ty, které se v ponětí zjevují prostředkem jiného znaku; n. p. rozumný živočich jsou seřaděné znaky v člověku, *savý* byl by znak podřaděný pod znak živočich. Při znacích podřaděných můžeme buďto *vzestupovati* (progredior), nebo *sestupovati* (regredior).

Vzestupující rozdrobujeme znak, abychom našli znaky v něm obsažené; toto rozdělení jest konečno, jelikož nám možno rozdělovati jedno tak dalece, jak dalece stačuje *znásobením* (Zusammensetzung). Poněvadž rozbořením nalezený znak jest důvod ku poznání rozebraného ponětí, může se tedy říci, že řada (Reihe) podřadných znaků ze strany důvodů (a parte ante) jest konečná, protože třeba mysliti důvodu *před* následkem. Řada podřadných znaků bývá *sestupná* (regressiv), když se k hotovým znakům přičiňuje nových; n. p. kdybych k ponětí *člověk* přidal znak *věcný*, *bohatý* atd., tato řada ze strany následku (a parte post) jest nekonečná, protože přibíraje nových znaků mohu nekonečně pokračovati. 3) Z ohledu potřebnosti a užitku může být znak *úrodný* (fruchtbar), nebo *jalový* (leer). 4) Z ohledu svého počátku mohou znaky být *rozborné* (analyticus), nebo *sborné* (syntheticus). Onino jsou částečné znaky skutečného ponětí, kteréž sobě myslím, tyto však možného nebo budoucího, které teprva zamýšlím, které má vzniknouti sborem nových částí, n. p. když si stvořím ponětí trojúhelníka stejnohanného.

## §43

Dle *způsobovosti* jest znak buď *jestotný*, totiž neproměnný (essentialis), jehož nelze odloučiti bez přerušení celého předvřazeného ponětí, n. p. tříhannost jest podstatný a jestotný znak trojúhelníka. Tyto jestotné znaky ale buďte vnitřní; jelikož vnější znaky mohou být proměněny bez přerušení předmětu, když se promění druhý, s kterýmž se dříve srovnával; n. p. *skoroběhý* byl by znak člověka z ohledu zdlouhavé želvy, tento znak ale obrátí se v znak zpozdilosti, bude-li člověk srovnáván s koněm nebo jelenem. Naproti neproměnným, jestotným, nevyhnutelným znakům stojí znaky *proměnné*, *náhodné*, *mimojestotní* (ausserwesentliche); n. p. *učnost* byl by jedno náhodný znak člověka.

## §44

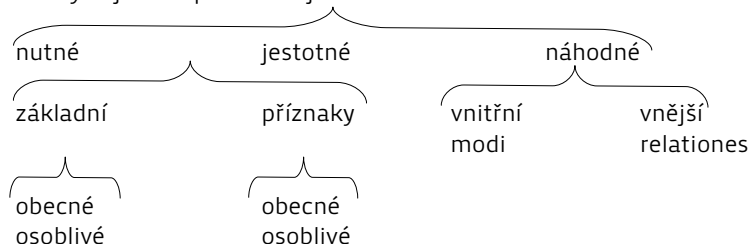
Jestotné znaky jsou jednak *základní* (notae essentialis constitutivae) nebo *následné*, jinak *přídátečné* (consecutivae, Attribute). První jsou znaky vnitřní, které bývají základem a rodidlem všem ostatním; n. p. v ponětí člověk jsou *živočich* a *rozum* základní znaky. Následné nebo přídátečné znaky jsou vnitřní znaky, které se rodí a pocházejí ze základních. Takový následný znak člověka jest tělesná *strojitost* (organismus), která následuje ze základního znaku *živočich*.

1) Příznak logický rozeznávejme od příznaků krasovědných, kteréžto bývají k hlavnímu pomyslu připojeny, aby mu způsobily více zřetelnosti a živosti; n. p. orel hromy zhoubně v pazourech držící bývá příznak mocného nebes vládcce.

2) Rozdíl jest mezi jestotou (Wesen), přirozeností a přírodou. Jestotou jest to, co nevyhnutelně náleží k představení některé věci; přirozenost, co náleží k její jsoucnosti (existentia); příroda jest ve stvorách se zjevující moc. Protož mluví se o jestotě pomyslu a ponětí, o přirozenosti koňů, o krasotách přírody.

## §45

Znaky nějakého předmětu jsou:



## §46

O kolikosti pojmů

Kolikost pojmů jest dvojí: jedna dle *rozsahu* (extensio) a druhá dle *obsahu* (intensio); pročez i pojmy budou státi pod dvojím oddělem. Říká se: Ponětí pojímá *sebou* představy, když jim spolu za znak slouží, kdež tyto představy jeho rozsah vyplňují; n. p. ponětí *živočich* slouží za znak koni, lvu a všem čtveronohým zvířatům atd.: ono je tedy sebou pojímá a jeho rozsahitost se k nim vztahuje.

Říká se opět: Ponětí obsahuje představy v sobě, když se v něm nalézají jakožto částečné představy, a tehdáž stanovuje se jeho obsah; n. p. ponětí *člověk* má svůj rozsah vztahující se k lidem bílým, černým, snědým atd.; jeho obsah se ale vynáší částečnými představami *živočich* a *rozum*. Čím více představ jaký pojem sebou pojímá, tím větší jest jeho rozsah, a čím více znaků v sobě obsahuje, tím větší jest jeho obsah. Představy, které pojímá jaký pojem sebou, slují jinak také jeho *okres* nebo *okršlek* (sphaera); n. p. všichni učené a neučené lidé jsou okres ponětí *člověk*.

## §47

Praví se, že ponětí v sobě obsahuje představy, když se v něm jakožto znaky vynalézají; n. p. ponětí *lev* obsahuje v sobě ponětí neboli znak *dravé zvíře*. Představy pak, které se v ponětí zavírají, vynáší jeho obsah. V každém ponětí v opačné poměře (im umgekehrten Verhältniss) čelí obsah proti rozsahu. Čím větší bývá obsah, tím menší jest rozsah; n. p. ryba má menší rozsah nežli živočich, ale větší obsah, totiž více znaků nežli ponětí *živočich*; a *dravá šelma* má větší rozsah, nežli ponětí *lev*, však ale menší obsah nežli on.

Tak tedy většina v ohledu na obsah vleče za sebou nevyhnutelně menšinu na objem a zase naopak. Může se tedy právem říci: Čím vyšší pojmy, tím chudší; čím nižší, tím bohatší. Skrovným počtem pojmů a téměř samotným jedním (něcota, věc) dá se všecko, cokoli mysl chápe, přehlédnouti. Ale běda tomu, kdo obmezil své umění takým skrovným počtem pojmů. Zajav všecko, nezajímá téměř ničeho. Přehlídali všecko, hledí jako do nekonečné pustiny. Odtud pochází mělkost encyklopaedního umění, když není s podobným poznáním zvláštních věd spojeno; právě tak jako světlu vsaživosti ubývá, čím má ozářiti větší prostor, a jarkosti mu přibývá, čím těsnější jest okres jeho záření.

## §48

Pojmy, nijakých znaků nemající, slují *prostojednotné* (absolut einfach); n. p. pojem *nic*, *jednota*, *něco*, jichžto nelze nikterak rozebrati. Ponětí slují *násobná* (zusammengesetzt), která v sobě obsahují několik znaků a rozebrati se dají; tudy jest ponětí *člověk* násobno, zavíraje znaky *rozumný* a *živočich*. Jednotných ponětí nabýváme *přemítkou* (reflexio) a *odtažením*. Ke zplozování jich netřeba sboru, ačkoli samy ku sboru slouží.

Vsažitá kolikost pojmu bývá tím větší, čím více znaků v sobě zavírá, a tím menší, čím méně jich v sobě obsahuje. V jednotném pojmu nelze rozeznati různých znaků: rozeznání jich děje se toliko v násobném. *Objasnění* (declaratio) stává se tehdáž, když se vyjádřila vsažitá kolikost pojmu. Objasnění jednotných pojmů není tedy možno.

Rozsáhlá kolikost pojmu jest opět tím větší, čím více představ v sobě zavírá, a naopak tím menší, čím jich zavírá méně, bude-li okres pojmu naprosto nejmenší, žádné představy jiné v sobě nezkrýváje, tehdy sluje pojem *jednotlivý* (individualis), splýváje s názorem předmětů. Vyjádření rozsáhlé kolikosti v pojmu sluje *rozdělení* (divisio), čímž se pojem

pojmu podřaduje, z nichž jeden vyšším a obecným a druzí nižšími a zvláštními pojmy se stávají. Jednotlivé pojmy nedají se dělit.

## §49

## O jakosti pojmů

Jakost pojmu záleží ve vědomosti, kterouž máme o něm nebo o jeho znacích. Otázka jest: *Zdaliž a kterak* jsme jich svědomi? a tudy se dělí pojmy v *temné* a *jasné*.

*Temné* pojmy jsou takové, kteréž bývají chápány upostředěnou svědomostí; *jasné* jsou ty, jichž býváme bezprostředně svědomi. Prostředkovaná svědomost nepostačuje k rozeznání jedné představy od druhé, bezprostřední ale k tomu postačuje. Přihází se, že potkavše se s kýmsi lneme k němu prvním pohledem a náchylností býváme jati za nějakou temnou představou, snad že podoben jest těm, kteréž milujeme. Nebo mne někdo o něčem přesvědčuje tak, že mu sice nemohu odpírati námitkou, ale jsem přece čímsi na rozpaku držán, že mi na jeho pravdě nelze zcela ustrnouti. Tehda se řídíme vždy kterýmsi temným pojmem nebo představou. K představám temným čte se i *tušení* (Ahnung).

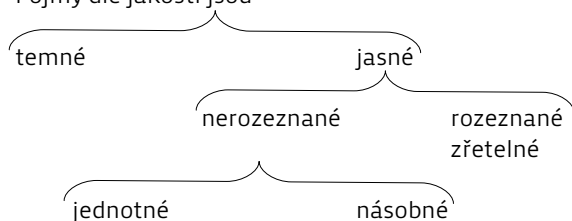
## §50

Jasně pojmy se rozvrhují v *rozeznané* (distinctus) a v *nerozeznané*. Rozeznané (zřetelné) jsou ty, jichžto znaků jsme náležitě svědomi; n. p. zřetelný, rozeznaný pojem člověka mám, moha udati jeho znaky, totiž: že jest rozumný a živočich; kdež ale znaků nelze udati, jest pojem nezřetelný, nerozeznaný. Člověk sprostý mívá mnoho pojmů nezřetelných; slyše příběh jakýsi o podvodu a nátisku, hned poví, co v něm soudí býti spravedlivého a co nespravedlivého, ale neřekne nám, což právo jest a co bezprávi. Když ale nezřetelnost pojmů pochází odtud, že jejich znaky nejsou v naší svědomosti náležitě zpořádaný, tehdy sluje pojem *zmatečný* (verworren).

*Temná* ponětí mohou objasněti, když k nim přičiníme svou pozornost; naproti tomu jasné pojmy se časem zatemňují, když svědomosti moc znenáhla slábně a tuchne, až konečně přestává býti bezprostřední. Jasně pojmy jednotné, n. p. *krása*, nemohou býti až k samé zřetelnosti povýšeny, poněvadž v sobě neobsahují žádných zvláštních znaků. *Zmatečné* pojmy mohou býti obráceny uspořádáním znaků ve zřetelné.

## §51

Pojmy dle jakosti jsou



## §52

O temných pojmech se nemůže v logice jednati proto, že jich nelze měřiti všeobecnými pravidly.

## §53

Pojem může míti zřetelnost jednu *logickou* a druhou *krasovědnou*. Logická udává znaky v něm; n. p. člověk jest živočich rozumný. Krasovědná ale jest toliko názorem a záleží v živosti; n. p. oko jest zrcadlo duše.

## §54

Zřetelnost pravíme býti v pojmu tehda, když jsme vědomi jeho znaků. Pojem může se ale činiti dvojnásobně zřetelným buď udáváním v něm obsažených seřazených nebo souřadných znaků, n. p. člověk jest rozumný živočich, anebo vyhledáváním znaků již ve znacích známých, totiž skrze podřaděné nebo podřadné znaky. Tudy může zřetelnost pojmů míti rozličný stupeň, vedle toho, jak daleko se pokračuje u vyšetřování podřadných znaků; n. p. *člověk jest rozumný živočich* jest pojem v prvním stupni zřetelnosti; naleznou-li

opět znaky živočicha a rozumu, totiž řka: *živočich* jest strojité jestota o životě a čitelnosti a *rozum* dovolná mohutnost představovací, tehdy mám druhý stupeň, a dle toho by se dalo i ještě dále pokračovati.

## §55

Dále může býti zřetelnost buď *rozborná* (analytica), nebo *sborná* (synthetica). Rozbornou zřetelnost sobě získám, když si rozdrobím daný pojem v jeho znaky, n. p. pojem *považa* nalezná, že jest to jednání vedle neproměnných pravidel. Na této rozborné zřetelnosti záleží sokratické navedení. Sborné zřetelnosti ale nabýváme, když prv danými znaky konečně docházíme pojmu, kteráto zřetelnost panuje nejvíce v ponětích tvořených, n. p. *trojúhelník*, kterýmžto vyrozumívám obrazec třemi rovnými hranami zavřený. Také tehdy se nazývá zřetelnost sborná, když přidávám k danému pojmu teprva nové znaky; což se s poznatky děje ze zkušenosti nabytými, n. p. ponětí *zlato* může se mi státi rozeznatelnější, když k obecně známým znakům žlutosti, tíhoty a těžitosti přidám: že se zlato rtuť rozpouští a devatenáctkrát těžší jest nežli voda. Tudy se pochopí to pravení: učinil jsem nějaké poznání zřetelné, anebo poznání zřetelné jsem zplodil. Ono se stává rozbohem (analysis) a toto sborem (synthesis). Všaký rozbor musí býti předcházen sborem, bychomť ho i svým vědomím neobsáhli.

## §56

Sborná zřetelnost roste množením seřaděných znaků v pojmu a rozmáhá naše poznání. Rozborná roste větším odplozováním znaků, nerozmáhajíc našeho poznání, nébrž toliko jej vysvětlujíc. Rozbornou zřetelností zakládá se *hlubkost* (Tiefe) a *důvodnost* (Gründlichkeit) našeho poznání.

## §57

Sborná zřetelnost jest *účinek* umu. Rozborná však zřetelnost prvního stupně jest účinek soudu a druhého stupně jest rozsudku; n. p. A buď pojmem; b, c buďte jeho znaky; tedy bude  $A=b$ , a  $A=c$ , a v druhém stupni, rozvrhne-li se  $b$  v  $a$  a  $\beta$ , bude  $A=a$ ,  $\beta$ , c atd., což při vyšetřování úsudků a rozsudků lépe se nahlédne.

## §58

Pojem se stává *podrobně* (ausführlich) zřetelný, když všechny jeho znaky, z kterých jest složen, jsou osvědčeny. Vada by ale do něho byla, kdyby se který znak dvakrát vyjadřoval. *Ousečnosti* neb *stručnosti* (praecisio) nabýváme v pojmu střehouce se, aby se v pojmu neuvádělo příliš mnoho znaků. Má-li který pojem důvodnost, podrobnost a stručnost, tehdy jest dokonalý a sluje *výměrem* (definitio).

Když se podrobnost pojmu až k znakům nejmenšího obsahu (při jednotných) a ke znakům nejmenšího objemu (při jednotlivých) rozšířila, tehda dosáhla zřetelnost nejvyššího stupně, kteráž se jmenuje *logickou dokonalostí* pojmu. Objem jest tedy úplně zřetelný (complete distinctus) aneb logicky dokonalý u vyšším smyslu (logice perfectus sensu eminenti), když se v něm osvědčilo svrchované rozeznání spojeného rozmanita. – Zdalíž se ale kdy ve skutečné případnosti dostihl takový stupeň dokonalé zřetelnosti, anebo jestli tato logická dokonalost pouhou vidinou v poznání, stojí na rozvaze. Tolik jest jisto, že ve větší částce prvním nebo druhým stupněm zřetelnosti se upokojujeme. Jistě by i nejdelší život lidský nepostačoval, aby se pomysly jednoho dne až k dokonalé zřetelnosti povynesly; aniž se zdá býti k jednání vezdejšího života vždy zřetelných ponětí potřebí. Zřetelných pojmů jest zvláště ve vědách lidem učeným potřebno, pro život a jednání v něm postačuje již jasnost pojmu.

Uváží-li se podrobnost a úplnost pojmu jakožto zvláštní stupňové logické dokonalosti (v širším smyslu), tehdy se mohou počítati čtyry hlavní stupně: *jasnost*, *zřetelnost*, *podrobnost* a *úplnost*.

Mají-li se pojmy označovati, a sice *vsazité* (intensive), totiž rozeznáním znaku, tehdy jsou možné všelijaké případy, podle kterých nabývají pojmy zvláštního jména. Pojem se totiž nazývá *pravý* (notio recta seu justa), když se udaly znaky příslušející myšlenému předmětu, naopak se nazývá *křivý* neb *nepravý* (prava, vitiosa); *dostatečný* (sufficiens), když se vytklo jenom tolik znaků, co jich třeba k jistému cíli, naopak se nazývá *nedostatečný* (insufficiens); *přiměřený* (adaequata), když se neudalo ani za mnoho ani za málo

znaků, naopak sluje *nepříměřený* (inadaequata); kdežto pojem se nazve opět buď *přeplněný* (superfluens s. superabundans), aneb *kusý* (manca), dle toho jak se buď za mnoho neb za málo udalo. Proti *vyměřenému* pojmu (definita) stojí *nevyměřený* (indefinita), kdežto pojem sluje buď *kolísavý* (fluctuans), když se v ohledu na udané znaky zjevuje jakási neurčitost, a pak *šilhavý* (obliqua s. ambigua), když se udávají dvojsmyslné znaky.

*Antonín Marek, Základní filosofie. Logika. Metafysika.  
Praha, Komise u Kronberga a Řivnáče 1844, s. 60–71.*

#### **Poznámky:**

**1** Text byl částečně jazykově upraven. Vzhledem k tomu, že tato Markova kniha sehrála klíčovou roli při ustavování české logické terminologie, jsou zásahy především syntaktické a ortografické povahy. – *Pozn. red.*